

VILJANDI RAHVARÕIVAD

Tiina Jürgen, Viljandi Muuseumi teadur

Viljandi kihelkond asus Viljandi maakonna südames. Põhja poole jäid Kolga-Jaani, Suure-Jaani, Pilistvere ja Põltsamaa, lõuna poole Paistu ning Tarvastu kihelkond. Läänepiiriks oli Kõpu kihelkond ja idapiiriks Võrtsjärv. *Wiljandi on otse nagu Eestlaste südame koht*, kirjutas Jaan Jung 1898. aastal (1898, 66).

Viljandi kihelkond oli etnograafiliselt üleminekukihelkond, kus rahvarõivaste lõikes ja kaunistustes leidis nii põhjaeestilisi kui ka lõunaees-tilisi jooni. Viljandimaa põhjakihelkonnad olid suhteliselt vastuvõtlikud uuendustele ja moemõjutustele, ühtlasi esines siinses rõivastuses ka ühisjooni Põhja-Eestiga, mis Viljandist kaugemale lõunasse ei ulatunud. Kihelkonna lõunapoolsed alad esindasid aga Lõuna-Viljandimaa etnograafilisi elemente. Lõunapoolsetes valdades kandsid naised sarnaselt Mulgi kihelkondadele madala püstkrae ja punase ristpistetikandiga särki, tarvastu tanu, punaste nõõridega pikk-kuube, punaseid *roositud* kindaid ja laia sääremarjaga sukki. Seevastu Viljandist põhja poole jäävates valdades kodunesid Põhja-Eesti mõjutusel pikk-kuue kõrval potisinised villased *seesidega* kampsunid, rikkaliku valge tikandi ja mahamurtava kraega särgid, väikesed tanud, esiääres niplis- või poepits, ja kahelõngalised e sinise-valgekirjalised kindad ning *roositud* sukad.

Ka meeste mood oli Viljandist põhja poole jäävates valdades teistsugune kui lõuna pool Viljandit, kus mehed kandsid visalt vanamoelisi idamulgilikke rõivaid. Põhjapoolsetes valdades läksid mehed põhjaeestilike moemõjutustega kergemini kaasa, võttes tarvitusele potisinisest täisvillast riidest ülrikonna (vrd TAHVEL I, III).

Naise ja neiu rõivas (TAHVEL I, II, III)

Viljandi naiseülikonda kuulusid 19. sajandi keskel peenest linasest riidest särk, pikitriibuline villane seelik või linane pallapool, linane rüü, kampsun või must villane pikk-kuub, kasukas, põll, vöö, väike tanu, sukad, kindad ja jalanõudena pastlad, hiljem kingad. Viljandi neiu kandis samasuguseid rõivaid, kuid ilma põlle ja tanuta. Pähe pani ta pidulikul puhul peapaela või pärja.

Särk (*ame, hame*) ömmeldi Viljandi kihelkonnas valgest linasest riidest labase pihaosaga ja põikiriidest takuse alaosa ehk jätkuga (*jakk, jak*). Vahel kooti jätk *kilbiline* või *kirbusilmaline*. Marie Tibar (sünd 1879) Viljandi valla Kärksi külast mäletas, et tema *ema kandis pikka linast takuse jätkuga (jak) särki. Viimase alane kooti laastakkudest, otstakkudest valmistati kotte* (ERM EA 113: 277). Ka August Mutle (sünd 1884) Viljandi valla Survakülast teadis rääkida, et *naiste särk, ame, oli labasest riidest, pealmine jagu linane, alumine – amme jakk, tagusest, paklasest riidest*. Kuid tema mäletamist mööda oli *jakk, samuti kui pealmine ots, piki riidest* (ERM EA 110: 32). Särgi alumiseks servaks jäeti koeäär ja õmblus tehti kas ette keskele (VM 2792/E 107) või ühele küljele (VM 4303/E 109). Küljel olev õmblus jäeti tavaliselt 6–8 cm ulatuses lahti.

Viljandi kihelkonna põhjapoolsetes valdades kanti Põhja-Viljandi- maale omast särgitüüpi, millele oli iseloomulik lai mahapööratud krae, T-kujuline kaelaava, õlalapid ja pikad värvli külge kurrutatud varrukad. Õla otsa sätiti varrukale õlalapi laiuselt peened voldid või kurrutati, kaenla alla ömmeldi varruka laiendamiseks kaenlalapid. Õlalappidega särgid tehti õlaõmbluseta, s.t riie pooleks murtud ja piki õlajoont peale ömmeldud *ca* 2–15 cm laiused riideribad, õlalapid. Sellised särgid istusid seljas tunduvalt paremini ja olid tugevamad, sest õlalapid kaitsevad ka kulumise eest.

Laija mahamurtud kraega särgid kaunistati rikkalikult. Krae otstes oli tihti mitmes reas mähk- ja põimpilu. Hilisemal ajal ääristas neid veel kitsas heegelpits. Vahel leidis pilu ka õlalappidel, varrukavärvlitel ja rinnasisselõike servades. Värvlid ja õlalapid kaeti tihedalt madal- pistes valge geomeetrilise ornamendiga. Tikkimiseks kasutati peent linast, harvemini puuvillast niiti. Pistes loeti niidi järgi ja nende vahelduv suund andis kirjale eriti plastilise ilme. L. Trees nimetab valget tikandit üheks vanemaks jooneks Põhja-Viljandimaa särkidel (1957, 32). Valdavalt on Viljandi särkide kaunistused tikitud püvisilmpistes. Vahel jäeti särgi krae ka tikandita, otstes ilutsesid sellisel juhul tikkpiste rida (VM 4303/E 109) või nõöpaugupistes aasad (VM 2792/E 107). Tiketeread koos püvisilmornamendiga aitasid kaunistusi mitmekesistada nagu värvleid ääristavad nukupead e tagidki. Viljandi põhjapoolsetes kihelkondades, kus Põhja-Viljandimaa iseloomulikuna armastati laiu kraesid, olid argipäevasärgid sageli kraeta, kuid pidulikul pu-

hul täiendati neid lahtkraega e lahtise kraega. See oli nagu särgi külge õmmeldud kraegi, ääristatud pitsi või piluga, harvem tikandiga. Sageli ääristati krae poest ostetud siksakpaelaga. Ühe Uue-Võidu vallast saadud kampsuni krae (VM 2008/E 142) kohta on korjandusraamatus kirjas annetaja iseloomustus eseme kohta – *krae otsad ilustatud auklise kassikäpa kirjaga, krae ümmer loogeline linnast ostetud paal* (Mikk 1632). Viljandi Muuseumi E-kogus on hoiul üks 19. sajandi keskpäigast pärit ja Pärsti vallas valmistatud mahamurtava kraega särgipiht, mille õlalapid on kaunistatud tikkpistete, püvisilmpistes sakilise joone ja kolmnurkadega ning krae otstes 2,7 cm piluga. Varrukavärvlitel on samuti sakiline joon ja 1,8 cm laiune pilu. Korjandusraamatus on üles tähendatud annetajapoolne huvitav kommentaar särgikaunistuste kohta: *Särgi krae ääres hellerdatud loogeline hellerdus. Käiste roogetel kassikäpa hellerdus. Käiste roogetel on enne mõlemal pool aasad olnud – nõöbid on hiljemalt nõelutud* (Mikk 2051).

Viljandi kihelkonna lõunapoolsetes valdades (Päri, Viljandi, Viiratsi ja Tänassilma) kanti teistsuguseid, Paistu ja Tarvastu mõjutustega särke. Sellistel särkidel oli madal püstkrae (*kaaltagune*), mis Tänassilma vallas olnud 1,5–2 cm laiune (ERM EA 110: 50). Õlakuid (*õlapõõnad*), värvleid ning rinnaesist kinnitusriba kaunistas kas punane puuvillane ristpistetikand või valge tikand. Ornament oli siingi geomeetiline. Marie Tibari mäletamist mööda olid *naistesärkidel pikad kahe sõrme laiuste värvlitega varrukad, õlal õlalapid, õlapealne lapp. Kroogitud kaeluse peale õmmeldi kitsas kant – pael, kaaltagune. Kraele, värvlitele ja õlalappidele aeti peale punased, sinised või valged kirjad* (ERM EA 113: 277). Jaan Luppe (sünd 1893) Tänassilma valla Kalmetu külast mäletas, et *ema särgil olid punase lõngaga tehtud pisted, Holstre moe järgi tehtud. Kui Tarvastu kirikusse mindi, siis naistel olid särkidel punased kirjad* (ERM EA 110: 21). Samas Anna Saare (sünd 1893) andmeil olid *Tarvastus naiste amedel punased kirjad, Tänassilmas ei olnud. Õlapõõnadel ja kaaltagustel olid valged pisted* (ERM 110: 50). Valget tikandit vanaema särkidel mäletas ka Ella Mikk (sünd 1900) Tänassilma valla Miku talust. Tema andmeil olid *vanaema särgid üleni linasest riidest, tema oli jõuka talu perenaine... Väike püstkrae, kaaltagune, õlapõõnad, käisevärvlid olid valge linase niidiga tikandiga kaunistatud* (ERM EA 110: 69). Särkide värvlid ääristati *nukupeade* või *tagidega*. Ella Mikk mäletas veel sedagi, et *vanaema särgid*

olid pikkade varrukatega, varrukaotstes tagidega äärestatud värvlid. Tagid ka samuti valge linase niidiga tehtud – 2–3 lõnga väljatõmmatud, teistpidi sissejäänud lõngad mõnelõngaste rühmadena üle löödud (ERM EA 110: 69). Särgiks kulus tavaliselt 2,5–3 cm 70 cm laiust riidet. Helmi Kurrik on raamatus “Eesti rahvarõivad” esitanud järgmised särgi mõõdud: piht 42×81 cm, krae 13×40 cm, õlak 10×17 cm, varrukas 43×53 cm ja värvel 4,7×18 cm (1938, 154).

Särk võis olla ka sulasrahva palgaks. Uue-Võidu vallast kogutud teadete põhjal anti tüdrukule kolme särgi jaoks takust jäkuriidet ja linast pihariiet, millest tüdruk ise pidi särgid valmis õmblema (ERM KV 27: 275).

Seelik (*kört, kõrtsik, alune, alus, seelik*) kooti Viljandi kihelkonnas koeripstehnikas pikitriibuline, vanem laiema, uuem kitsama triibustikuga. Domineerivaks värviks olid punane ja sinine, harvem roheline. 19. sajandi II poolel asendusid mahedad taimevärvid tasapisi aniliin- ja asovärvidega, mistõttu muutusid ka seelikutriipude värvid märksa intensiivsemaks. Anna Saar (sünd 1893) Tänaassilmast mäletas, et tema *emal olnud kõrsik, ühevärvilisest mustast villasest riidest, ümberringi värvli külge kroogitud* (ERM EA 110: 51). Samasugust kõrti mäletas ka Ella Mikk (sünd 1900) Tänaassilmast, *vanaemal oli kõrt – ühevärvilisest villasest riidest, värvli külge kroogitud, särgi peal* (ERM EA 110: 71). Ann Palu Uue-Võidu vallast annetas 1936. aastal muuseumile tüki kõrtsiku riidet ja mäletas, et *vanemal ajal on olnud ainult pikki triibulised või ühte värvi kõrtsikud, alates umbes 60–70 aastat tagasi on tehtud ka ruudulisi kõrtsikuid* (Mikk 1633).

Viljandi Muuseumi E-kogu triibuseelikutest üks Viljandi seelik (VM 2115/E 98) ja üks seelikuriide tükk (VM 2762/E 148) on punasepõhjalised, millele lisanduvad triipudes sinine, kollane, lambamust, roheline jt värvid. Kogu silmapaistvaim pikitriibuline seelik (VM 9150/E 509) on kootud 1830.–1840. aastatel Pärsti valla Ärina talus Ann Kuriku poolt. Seelik on hiljem kitsamaks ja lühemaks tehtud, mis ei takista sugugi nautimast triibuvärvide erilist sobivust. Siin on tumesinisele põhjale sobitatud tumerohelised, punased, sinepikollased, pruunid, rohelised ja lillakasroosad kitsamad triibud.

19. sajandi kesksaiku hakkasid Viljandimaal nooremate naiste hulgas levima läbivillased ruudulised seelikud, milles domineeris punane värv. Seeliku materjaliks kasutati 85–95 cm laiust labast villast kan-

gast 2,6–3 meetrit. Seeliku pikkuse määras kanga laius. Selliste seelikute puhul oli nii lõimeks kui ka koeks peenem villane lõng, värvideks heledam punane, heledam roheline, helesinine, must ja lilla. Riie õmmeldi triibu kõrvalt kokku ja õmblus jäeti vasakule küljele voldi alla. Ka 18–20 cm pikkune kinnis jäi samas voldi alla. Kokkuõmblemisel peeti silmas, et ristitriibud läheksid kohakuti. Seelik volditi värvli külge nii, et eest jäeti 12–14 cm ulatuses siledaks ja ülejäänud osa seati 2–4 cm laiustesse voltidesse nii, et voldiharjad suunati eest tahapoole. Voldi sügavus olenes vöö ümbermõodust. Seeliku alläärde õmmeldi 6–10 cm laiune linasest riidest *toot*.

Suveseelikuteks olid Viljandi kihelkonnas nagu mujalgi Viljandimaal valged linased *pallapooled*. Teateid *pallapoolte* kohta Viljandi kihelkonnast märkis ka Manninen (1927, 256). Linasele suveseelikule õmmeldi alla äärde tumesinine punase südamega *pook*.

Põll. Abielunaised kandsid Viljandi kihelkonnas valgest peenest labasest linasest riidest hoolikalt kaunistatud põlle, mis ulatus seeliku allääreni või oli seelikust veidi lühem. Teatavasti oli põlle kandmine abielunaistel kohustuslik. Tütarlapsed põlle ei kandnud. J. Jung kirjutas 1899. aastal, et *tüdruk oli sellest tunda, et tal põlle ees ei olnud* (1899, 199). 19. sajandi keskpaiku oli aga nii, et põlle kui naise tunnuse sai pruut pulmatseremoonia käigus pidulikul linutamisel koos traditsioonilise peakattega ja pärast seda ei tohtinud ta põlleta olla ei tööl ega peol. Ilma põlleta ei tohtinud minna isegi teise seinä, s.o üle toa (Voolmaa 1975, 159). Igapäevased põlled olid lihtsamad, tihti ilma kaunistusteta. Kui aga 19. sajandi keskpaiku tulid moodi poest ostetud riidest põlled, siis ajapikku jäid linased ja takused põlled tööriieteks.

A. Voolmaa andmeil oli 19. sajandi valgetele põlledel iseloomulik alläärde paigutatud geomeetriline kaunistus nii pilu, tikandi kui pitsi näol. Üldse esines tikandkaunistusi kõige enam Viljandimaa linastel põlledel, valdavalt oli neil kiri aga kitsamate ridadena, kusjuures motiivides esines sarnasust sealsete tanu- ja rätikkirjadega. Suhteliselt hili-se ristpiste kõrvale leidis tikandis vähesel määral ka vanema päritoluga kast-, tikk- ja isegi püvisilmpistet. Esiletoomist väärivana nimetab ta ühte ERM-is säilitatavat Viljandi põlle (ERM A 292: 41), millel on punase ja valge sissenõelega võrkpits, punane ristpistetikand ja valge niplis. Kiri moodustab laia korduvatest motiividest vöödi. Peale eel-

neva on ERM-is veel kaks Viljandi-taolises laadis kirjaga tikitud linast põlle – üks 26 cm laiuse tumesinise ja pruuni villase lõngaga ristpistetikandis, teine 25 cm laiuse valge linase ja punase maagelõnga tikandis (Voolmaa 1975, 149). Viljandi Muuseumi põllekogus leidub väga ilus 40 cm laiuse võrkpiluga põll, mis on valmistatud 19. sajandi 70. aastatel Viljandi kihelkonna Päre vallas (VM 10761/E 1676). Põlle ülemine osa on puuvillasest riidest, võrkpilu osa on linane. Tikitud on punase ja valge niidiga silmuspistes. Kaunistuseks on tikandi ruudustikus rohkesti kuldseid litreid. Põlle allääres ja külgedel tikandi kõrgusel on 6 cm laiune puuvillasest niidist pits ja tikandi ning pitsi vahel 3 cm laiune põimpilu. Selline auguline tikand, mille tegemisel (pilutamisel) tõmmati riidest välja kas osa koe- või lõimelõngu (ühesuunaline pilu) või mõlemaid (võrkpits) ja alles jäänud lõngad ühendati rühmiti mustriks, oli vanimaid tekstiilesemete kaunistamise tehnikaid. Eestis tunti 19. sajandil peamiselt ühesuunalist pilu, Viljandimaal aga ka võrkpilu (Eesti rahvakultuuri leksikon 2000, 208).

Lõikelt ja tegumoelt olid põlled lihtsad. Need tehti ühtlase laiusega riidelaiast, kuid nende möödud võisid VM-i põllekogu näidetel olla üsna erinevad, jäädes pikkuselt 70–85 cm ja laiuselt 61–84 cm vahemikku. Põlle ülemine osa tavaliselt kurrutati või volditi värvli külge. Osal vanematest põlledest moodustas 1 cm ulatuses tagasipööratud äär tunneli, millest aeti läbi palmitsetud pael. Põllepaelad põimiti tavaliselt linasest niidist, kuid ühel muuseumikogu näidisel on pael tihval labaselt kootud (VM 3150/E 152).

Sakala ala põhjapoolseid pidupõlli kaunistati pilu, pilunarmaste, tikandi ja niplispitsiga. Niplispitse ei valmistanud igauks, pitsikudujaid leidis üldiselt vähe (Linnus 1973, 24). Peale narmaste, mis vanematele linastele pidupõlledele olid üsna iseloomulikud, esinesid Viljandimaa põlledel allääres maakpunased tikandid, pilud ja pitsid, harvemini sissekootud kirjad, jooned või *kadrid*. Toredamatel eksemplaridel olnud pilud üsna laiad (Manninen 1927, 320). Muuseumi põllekogu ehteks on kahtlemata Uue-Võidu valla Uha talus 1820. aastatel valmistatud linasest riidest põll (VM 3150/E 152), mille allääres on 24 cm laiune villane tikand ja tikandi kõrguselt 2 cm pikkused villased kinnisnarmad. Narmad on sõlmitud sama värvi lõngadest, millega on põllekiri tikitud. Pruuni, tumesinise ja roheline villase lõngaga kaunistus on tikitud vars-, eel-, tikk- ja põlvkpiistes. Nende pistetega tikiti tavaliselt sirg- ja

siksakjooned ning rombide ja ruudukesed. Peamotiiviks on sellel põlled suur nn käärimotiiv, mis meenutab vaibakirja. H. Linnuse andmetel on enamik Viljandist ja Mulgi aladelt säilinud põlletikanditest oma kujunduselt äärekirjad, mille laius kõigub 8–26 cm vahel. Äärekirjad on liigendatud ja koosnevad vahel kuni kuuest osast. Peakirjade aluseks on kas üks nihutatav motiiv, nagu on eelpool nimetatud põlled, või kasutatakse libisevat peegeldust, mida tingib äärekirja läbiv siksakjoon (VM 3202/E 184). Ühel muuseumikogu põlled tuleb ette ka kahe motiivi nihutamist (VM 3555/E 151). Peakirja motiivid on üldmuljelt ühe- kuni neljateljelised (Linnus 1973, 25). Põlled väikesed ala- ja ülakirjad koosnevad kas ühest motiivist (VM 3555/E 151) või täidab selle aset siksakjoon (VM 3202/E 184). Eelpool nimetatud haruldasel põlled koosnevad väike ala- ja ülakiri ühest motiivist ja siksakjoonest ning see kitsas äärekiri omakorda kordub ja pealegi samades värvitoonides.

Vöö (üüke). Viljandi naistevööd kooti valgest linasest niidist ja vil-lasest lõngast korjatud kirjadega. Kirivööde tunnuseks oli reljeefne geomeetriline kiri, mis moodustus piki vööd jooksvatest värvilistest villastest lõngadest ja katmata jäänud linasest põhjast. Korjamisega jäi vöö ühe poole pind villasem ja seda loeti paremaks küljeks. Viljandi kirivöödel olid äärtes ja keskel erivärvi joonekesed, viimast nimetati südameks. Äärekirjad olid vöö äärtes, keskkirjast erinevat värvi, väike-ornamendiga kitsad kirjatriibud. E. Asteli arvates etendasid vanematel vöödel süda ja äärekirjad olulisemat osa kui hilisematel (Astel 1998, 133). Vöökirjadel olid ka siin oma nimed, näiteks *kassikäpakiri, kivi-ristikiri, ristiline, ristikiri* jt.

Vööd kooti niite (harvemini tihva), vahelikupulga või vöömööga abil. Vöö mähiti seeliku ja põllevärvli peale, töö sargi peale.

Õlakate (sõba, vaip, tekk). 19. sajandi esimesel poolel kanti kogu Viljandis tumepruune sõbasid, mis olid abielunaise pidulikud õlakat-ted. Nende kõrval kanti enamikus Viljandi valdades ruudulisi ja trii-bulisi villaseid õlakatteid. Ruudulised vaibad tehti sinise-valge ruu-dustikuga nagu Suure-Jaanis ja triibulised *ümbervõtmise tekid* kooti valge linase lõimega mitmevärvilistes kirjatriipudes. Siinkohal tuleks nimetada VM-i vaibakogu uhkust, 1830.–40. aastatest pärinevat sõ-bakirjalist mõrsjavaipa (VM 9150), mille valmistas Ann Kurik Pärsti

valla Ärina talus. Tekk on kahelaidne, mõõtudega 264×104, peenema koelõngaga ja rikkaliku kirjatriibustikuga, mis lubab oletada, et tegemist ei ole väga vana eksemplariga. Sõbakirjalised ümbervõtmise tekid olid 19. sajandi I poolel iseloomulikud Suure-Jaani kihelkonnale, kuid levisid ka Pilstveres, Kõpus ja Viljandis. Erinevalt ühevärvilistest ja ruudulistest kooti need poolvillased – linase lõime ja peene ühekordse villase koelõngaga koeripspindsed. Triibukombinatsioonid tehti tumesinise (potisinise), punase (puupunase), roheline, musta ja kollasega. Sinine või punane oli põhivärviks, millel vahelduvas rütmis kirjalised triibud (Voolmaa 1990, 9). Teki keskpaigaga kaeti sõidu ajal pea ja õlad, jalad mähiti otstesse. Tekid olid ligi 4 m pikad. Kõndides võeti tekk kokkupandult vasakule käele.

Muuseumikogus leidub veel üks 19. sajandi lõpust pärinev *põlveteki* ehk *käte pääle võetava teki* tükk (VM 4304/E 99) Viljandi valla Ruudi külast. Teki tükk on läbivillane ja kootud murdtoimses tehnikas punase-, roheline-, valge- ja mustaruudulise kirjaga. Annetaja Juhan Lintsi sõnul *vastavat tekk S-Jaani ümbervõtmise tekile... sel ajal (50 aastat ja enam), kui tarvitati neid tekke, ei olnud veel sõidul jalge pääle võetavat kasukat. See tekk võeti siis sõitma minnes mitmekordselt jalgadele ja põvedele. Sõidukilt maha tulles võtsid naised teki kokkupandult käte pääle*. Annetaja andmeil olnud tema tekk varem kahelaidne ja 3½ küünart pikk (Mikk 2511). Viljandi kihelkonnast on muuseumi toodud ka üks *viielõngaline tekk* (VM 9269). Tekk on kootud Uusna valla Vasara talus 19. sajandi I poolel tasapindses toimses tehnikas ja on kahelaidne (170×120). Sellised ruudulised ülevisked olid levinud Lõuna-Viljandimaal ja värvidest kasutati tavaliselt musta, valget, rohelist, kollast ja pruunikaspunast. Muuseumi vaibal on vähem värve ja kahe viimase ruudu rütm on erinev.

19. sajandi keskpaigaks omandasid suure populaarsuse ruudukujulised narmasääristusega villased rätid (*suurrätid, suurrätikud*), mida kanti kolmnurkselt kokkumurtuna. 19. sajandi II poole jooksul tõrjusid need suurrätid vanad traditsioonilised õlakatted talunaisete rõivastusest välja (Kaarma, Voolmaa 1981, 38). Korrespondent Ida Evert Uusna valla Saare külast kirjutas suurrätide kandmise kohta: *Ümbruskonna vanim mälestus suurrätikutest 1870-ndate ringis. Varasemal ajal, mis teada on, kooti suurrätikud kodus, harilikult kangastelgedel. Hiljem (juba 1890 paigu) sai poest osta või kangrutel las-*

ta kududa. Esimesed teadaolevad suurrätikud olid linase lõimega ja villase koega, vähe vähem kui meetri laiused (kangad õmmeldi kokku), korrutamata lõngast, kodusest materjalist. Hilisema aja suurrätikud olid läbivillased. Esimesed suurrätikud, mida mäletatakse, olid labase koega, ühekordsest lõngast. Värviks lamba seljast võetud must (pisut pruunika tooniga). Suurrätik oli mustjaspruun, moodustades valge ääretüüpudega nurkades ruute. Et suurrätikud olid kootud lihtkangastelgedel, olid nad kahest laiast kokkuõmmeldud. Ligikaudu 2 m pikk kui ka lai. Suurrätikuid kanti eriti hobustega sõitudel. Vankris istudes oli suurrätikust sooja (ERM KV 216: 424).

Suvised õlakattena kanti 19. sajandi keskel ja II poolel Viljandi kihelkonnas linaseid õlakatteid (*linik, kaal, palakas*). Erinevalt villastest *sõbadest* valmistati linaseid ka tööriivaks. Igapäevaseks kasutamiseks tehti need jämedast takusest riidest. Linased õlakatted olid tavaliselt labased, kuid Viljandimaalt on muuseumikogudesse saadud ka toimeid – nii nurktoimeid (kilpsilmsed, kilbilised) kui ka murdtoimeid (Voolmaa 1990, 10).

Tanu. Viljandi abielunaised kandsid väikest linasest riidest tanu, mille esiääres oli pits – *teeniga tanu*. Tanu valmistati rööpkülikukujulisest riidetükist, mis murti kokku, õmmeldi üks serv kinni ja ümar dati veidi tanu nurka. Teine äär kurrutati. Kurruosa jäi pähepanemisel kuklasse, kuhu kinnitati ka linnid. Vanematel linasest riidest tanudel oli eesääres hästi peenest linasest niidist niplispits ja kaunistuseks ristning kaspistes maagelõngast tikand. H. Linnus iseloomustab Viljandi tanusid järgmiselt: *Osa vanemaid väikesi tanusid on ääristatud pitsiga ja tikitud erilise kerge tikandiga. Tikand ilustab äärkirjana tanu esiäärt ja teine äärkiri kulgeb paralleelselt esiäärega tanu keskelt läbi* (1973, 26). Osal Viljandi vanematest tanudest on geomeetriline ornament tikitud punase või punase-sinise puuvillase niidiga. Uuematele puuvillasest poeriidest tanudele õmmeldi esiäärde punasele paelale tüllpits. Puuvillast riidet peeti tol ajal peenemaks. H. Kurrik nimetab sellist tanu segatüüpi tanuks, mis oma kujult sarnaneb Lõuna-Eesti valgete pitsiga ääristatud tanudega, kuid punane pitsialune pael aga meenutavat tarvastu tanu maali (1938, 142). Anna Saar (sünd 1893) Tännassilma Kalmetu külast mäletas lapsepõlvest, et *ta näinud oma vanaemal veel maatanu. Kui vanaema suri 1918. aastal, tahtnud ta*

omale tanu pähe puusärki (ERM EA 110: 56). Viljandi kihelkonna lõunapoolsetes valdades kanti piduliku peakattena ka Mulgi idaosale iseloomulikke *tarvastu tanu* ehk *mulgirätti*.

Punaseid talvemütse kandsid abielunaised ja kihlatud pruudid. Sellise mütsi lagi tehti punasest kalevist ja neljasiiluline. Mütsil oli lambanahkne vooder ja tõhu-, kopra-, nugise- või rebasenahast äär.

Tüdrukud käisid lahtiste juuste ja enamasti palja peaga. Piduülikonnaga kanti palmitsetud pealõnga või kirivöötehnikas peapaela nagu Tarvastus ja Paistuski. Kukla taha jõi rippuma suur ja kahar villastest lõngadest tutt. Tuti pikkuseks oli 25–30 cm ja ta valmistati peamiselt punastest lõngadest, millele lisati mõned tumesinised ja erkrohelist lõngad. J. Jung mainib, et *Viljandi ümberkaudsetes kihelkondades kandsivad tütarlapsed ühe sõrme laiused kirjud siidi lindid lahtiste soetud juukste peal* (1899, 199).

Viljandi kihelkonnas kandsid tüdrukud ka pärga. Kasetohust või papist võru kaeti enamasti punase siid- või puuvillase riidega. Kaunistuseks ömmeldi pärjale litrid ja helmed. Kuklasse kinnitati mitmevärvilised siidlindid, vahel ka katteriidest ühevärvilised lindid. VM-i ainus pärg (VM 2744/E 147) on ömmeldud papist võrule ja kaunistatud kardpaela ning helmestega. Kuklasse on kinnitatud kaks punast pärjariidest ömmeldud paela. Korjandusraamatu (1938) andmeil *kantud pärga umbes 60 aastat tagasi Mustapali küla Kaasiku talus ja pärjal olnud vanasti rohkem linte küljes* (Mikk 2093).

Pikk-kuub (*vammus*, *kuub*) ömmeldi mustast villasest riidest. Viljandi linnast lõuna pool kanti Ida-Mulgimaale iseloomulikke punaste ja roheliste kaarusnööridega kaunistatud puusadega *vammuseid*, mille siilud ulatusid vööni, moodustades väikesed kühmud. Külgedel allääres oli lõhik (*lõhandik*, *raius*) ja selle kohale ömmeldi piklik punane kaleviriba e *lõhandikulapp*. Üks VM-i 19. sajandi keskpäiku ömmeldud naise *kuub* (VM 2812/E 97) on mustast läbivillasest toimest riidest ja kokku ömmeldud käsitsi linase niidiga. Sellel pikkkuuel puuduvad õlaõmblused ja eest kinnitamiseks on üks paar haake. Kaunistatud ja kanditud on *kuub* punase *kaaruspaelaga*, mis ei moodusta tavalisi *kõõrusid*, vaid need on kokku surutud. *Lõhandikulapiks* on sinisest ja valgest lõngast punutud pats, mis ümbritsetud punase kaaruspaelaga. Pikk-kuue pikkuseks on 108 cm. *Kuub* on valmistatud

Vana-Tänassilma Kärma talus. Teine muuseumikogu siiludega Viljandi pikk-kuub (VM 3220/E 96) on ömmeldud masinaga ja selle õlgadel on õmblused. Krae on pruunist kalevist, lõhandikulapid punasest kalevist. Kaunistatud ja kanditud on pikk-kuub punase kaaruspaelaga, *lõhandikulapid* sinise kaaruspaelaga. Krae, kuue servad, ilustused ja varrukasuud on masinaga läbi tikitud. Pikk-kuuel on ees kinnituseks neli paari haake. *Kuue* pikkuseks on 112 cm. See kuub on valmistatud Viljandi valla Mustapali külas 1869. aastal. Põhja-Viljandimaa sedatüüpi pikk-kuubedel asendasid nõõrilustisi sinised kalevist kandid, mis varrukasuudmes olid kolmnurkse lakana tagasi keeratud (Viljandimaa 1939, 87). Tänassilmas mäletas Anna Saar (sünd1893), et *vammuseid kanti veel 1900. a. paiku. Tänassilmas punaseid nõõre polnud, kutsuti vammus. Rautatud vammus oli söimunimi. Tarvastus olid kirjud vammused s.o punaste nõõridega kirjuks tehtud ja kutsuti särk. Tänassilma vammused olid mustad, külgedel siiludega, nii et puusa peale jäi nagu serv. Talvel linna minnes pandi vammus kasuka peale. Vammusega vööd ei kantud. Vammust kandsid nii mehed kui naised.* (ERM EA 110: 60). Olgu siinkohal lisatud, et Tänassilma valla piir oli osaliselt ühine Tarvastu kihelkonna Tarvastu vallaga.

Viljandi kihelkonna põhjapoolsetes valdades levisid eelpool nimetatute kõrval vähesel määral ka teistsugused pikk-kuued – nn *händadega kuued*, mille seljal oli kaks kimpu tihedaid volte. Siin kaunistasid naised oma *kuubi* punase *kaarunõõriga* ja kinnitasid pikk-kuue hõlmad haakidega.

Kampsun. Viljandi kihelkonna põhjapoolsetes valdades kanti potisinist läbivillast *seesidega* kampsunit, mis levis uue moena 19. sajandi I poolel. Need veidi alla vöökohta ulatuvad pikkade käistega pihakatted olid *rühmseeilised* s.o rühmiti volti seatud ääreribaga. Viljandi kampsuni kaelaavaus ei olnud eriti sügav. Hõlmad kinnitati eest haakidega. Kampsuni ja pikk-kuue all armastati 19. sajandi keskel kanda kaelarätti (*rinnarätt, õlarätt*), mis jäi vaid rinnal nähtavale. Rätid valmistati kas linasest, puuvillasest või siidriidest ja neid kanti kolmnurkselt kokkumurtult, kusjuures suurem nurk jäi seljataha. Naiste kaelarätt pandi kaela nii, et see kattis kogu lahtise rinnaesise. Kurgu alt kinnitati sõlega ja otsad pisteti vöö vahele.

19. sajandi II poolest on Viljandi kihelkonnast teateid ka *liistiku*

kandmise kohta. Viimane valmistati samasugusest potisiiniseist labasest riidest ja sama löikega nagu *seesidega* kampsunidki, kuid ilma varrukatega. Ollakse arvamusel, et Põhja-Viljandimaal küll *liistikuid* kanti, kuid eriti iseloomulikud need sealsele rõivastusele polnud (Kaarma, Voolmaa 1981, 103).

Rüü oli valgest linasest riidest suvine ülerõivas, mis tegumoelt vastas pikk-kuubedele. Viljandi Uue-Võidu vallast kogutud andmete põhjal kutsuti *rüüks vanasti siin vammuse sarnast takust või harvemini linasest riidest ülerõivast. Seda rüüd oli kombeks olnud vanasti anda karjasele rõivapalgaks. Teda kanti suvel ja talvel. Talvel kanti valge kasuka pääl, et kasuk ei määrduks* (ERM KV 30: 101).

Kasukas. Viljandi kasukas tehti pargitud lambanahast, puusadega ja kaunistati liignahkadega õmblustel ning äärtel. Käigu- või pidukasukas oli söidukasukast veidi lühem, enamasti üht mõõtu pikk-kuuega. Naistel jäi seeliku äär kasuka alt tavaliselt paistma, seelik pidigi näha olema. Käigukasukas oli see, mida kõige enam kaunistati. Viljandi kasukad käisid vöökohalt kinni, rinnaesine oli avatud. Viljandi Muuseumi E-kogus on säilitamisel ainult üks Viljandi puusadega kasukas (VM 9025), mis valmistati 19. sajandi keskpaiku Tännasilma Vaariku talus. Kasukas kuulus Reet Märtonile, kes suri 1914. aastal 80-aastasena. Kasukas on liignahkadega rihmutatud, s.t kasuka ääred on kanditud ja õmblused kaetud peenemat liiki naharibadega.

Kasukas ja pikk-kuub kuulusid ka sulasrahva palga hulka. Korrespondent August Mikk Uue-Võidust kirjutas 1937. aastal, et *talu aastapoisile ja tüdrukule on vanasti (19. sajandi lõpuni esinenud komme) antud rõõvapalgaks esimesel teenistusaastal talus vammus ja teisel teenimisaastal samas talus, kasuk. Ühes talus pikemat aega teenides on antud vaheldumisi ühel aastal vammus ja järgmisel kasuk. Tüdrukute kasukad olnud enamasti punaste rihmadega rihmutatud, kuna poiste (üldse meeste) kasukad olnud Ann Palu jutustuse järele rinnaeest ilustatud musta niidiga mustriks läbiõmmeldes. Kasukat on peetud paremaks ja kallimaks kui vammust, sellepärast ei ole teda antud kunagi esimesel teenistusaastal* (ERM KV 27: 273–274).

Sukad. Viljandi naised kandsid 19. sajandil pidurõivastega pikki, enamasti villaseid sukki. Põhjapoolsetes valdades neid *roositi* ehk val-

getele villastele sukkadele kooti madalpistet jäljendades punased-sinised või punased-rohelised kirjad, mis katsid labajalga ning sukasääre mõlemat poolt poole sääre kõrguseni. Tehnika poolest sarnanesid need *roositud* kinnastega. Lõunapoolsetest, Tarvastu ja Paistu kihelkondadega külgnevatest valdadest on teateid laia sääremarjaga sukkade kohta (Manninen 1927, 449).

Kogu Viljandi kihelkonnas kanti ka valgeid villaseid ja linaseid viklitega sukki. Viljandi vallast koguti 1938. aastal 19. sajandi lõpupoole valmistatud villased valged üleni viklitega sukad, mis registreeriti korjeraamatus nimetusega *hagadega naistesukad* (Mikk 2273). 19. sajandi lõpupoole kooti viklitega sukki ka valgest puuvillasest niidist. Vikeldamine kujutas endast kudumist ühevärvilise lõngaga mitmesuguste eri võtetega parempidi-pahempidi, juurdeloodud jne silmades. Sukkadel kooti vikkelt tehnikas sääрте ülaääri ja alates 19. sajandi keskelt esines ridade kaupa viklit ka sukasääрте alumisel osal ja labal. Nii nagu kirjamisel, kasutati üldiselt parempidi silma ka vikeldamisel, kuigi selle juures esineb ka pahempidi silmi. Vähem esinevatest võtetest kasutati viklites ka parempidi keerdsilma (Mulgi kirikindad ja kirisukad 1960, 10). Jaan Luppe (sünd 1893) Täna silmast mäletas, et *tema lapsepõlves naiste sukad olid talvel enamasti valged villased, suvel linased* (ERM EA 110: 25). Anna Saar (sünd 1893) Täna silmast aga teadis rääkida, et *tema lapsepõlves kanti viklitega sukki, suvel hästi valgeks pleegitatud linased viklitega sukad ja mustad nõõridega kingad* (ERM EA 110: 62).

Kindad. Viljandi naised kandsid nii *roositud* kindaid kui ka kahe-lõngalisi kirikindaid, mis olid iseloomulikud eriti põhjapoolsetele valdadele. Need kooti tavaliselt sinise- ja valgekirjalised. Näiteks Viljandi vahtralehekirjalistel kinnastel on kootud pära tumesinine ja laba tumesinine, valge ning punane. Põial tehti erineva mustriga, kuid alati kolme värviga. Kanti ka valgeid villaseid vikkkelkindaid, mille vars kooti sageli värviline. Viklid katsid tihti nii kindaselja kui ka sõrmed. Peopessa ei tehtud neid seetõttu, et kindad oleksid rutem katki kulanud.

Ka kindaid ja sukki võidi maksta sulasrahvale palgaks. Uue-Võidu vallast saadud korrespondentvastused räägivad sellest, et *veel kuulus kindlaks kujunenud rõivapalga sekka kolm paari kindaid ja kolm paa-*

ri sukki, nii poisile kui tüdrukule. Kusjuures mitte kõigis taludes ei ole antud kolme paari kahelõngaga kindaid, vaid kaks paari kahe- ja üks paar ühelõngaga kootuid. Tüdrukule võidi suka-kinnaste eest anda kolm naela villu. Mõnes talus on antud tüdrukule suka-kinnaste või villade eest lammas aastaks pügada. Tüdruk pidi omale pügamiseks saadud lamba oma ajast pügama ning sai kõik villa omale. Kui sellel lambal olid pügamisaasta sees talled ja neid tallesid sai selle aasta sees pügada – sai tüdruk ka nende villa omale. Olid lambal kahed talled – oli tüdruku õnn, jäi lammas ahtraks – tüdruku õnnetus (ERM KV 27: 277).

Jalatsid. Pidujalanõudeks olid Viljandi naistel teravaninalised pargitud nahast pastlad. Anna Saare (sünd 1893) andmeil *kanti 1890. a. paiku Tännassilmas veel parkimata nahast, karvanahast pastlaid. Varem seoti pastlapaelad üles põlve all, hiljem madalasse*. Minna Patune (sünd 1886) Tännassilmast mäletas lapsepõlves kuulnud vanaema juttu, *et pasteldegä käidud kirikus. Teel mindi paljajalu, kiriku lähedal pandi pastlad jalga* (ERM EA 110: 88). Pastlad kuulusid ka sulasrahva palga hulka. Viljandi Uue-Võidu vallas antud tüdrukutele talu poolt kas karvanahksed (parkimata nahast) või pargitud nahast pastlad. Poisid pidanud pastlad ise muretsema. Karjasel olnud aga pastlad alati talu poolt ja saanud neid niipalju kui kulub (ERM KV 27: 277).

Põhja-Viljandimaal, seega siis ka Viljandi kihelkonna põhjapoolsetes valdades kantud juba 17. ja 18. sajandil osaliselt ka kingi (Kaarma, Voolmaa 1981, 109).

Ehted. Ehted on üldse traditsioonilisemat laadi esemed, millesse muudatused pole nii kerged tulema. Traditsioonilisi talupojahteid kanti niisama kaua kui rahvarõivaidki – 19. sajandi III veerandini, osalt kauemgi. Ehted kui hinnalised esemed pärandati põlvest põlve emalt tütardele.

Rinnaehteiks, ühtlasi aga ka rõivaste kinnitusvahendeiks, olid eestlastel metallist sõled ja preesid. Sõlge ja preesi eraldatakse nende välisserva kuju järgi: sõlg on siledaservaline, prees sakiliseks lõigatud. Rõivaste külge kinnitamiseks on nad varustatud vastava nõela ehk tilgutiga (Voolmaa 1970, 7–8).

Naiste särgikaeluse kinnitamiseks kasutati igapäevaselt väikesi vits-

sõlgi. Korjandusraamatute järgi on neid nimetatud *väike rees* (Mikk 206), *rees* (Mikk 39), *kodune riis* (Mikk 1632). Piduülikondade kaunistajaks olid suured kuhiksõled ja preesid. Need kinnitati rinnaräti või särgi külge nii, et jäid nähtavale kampsuni, liistiku või pikk-kuue kaalusel. Ka preesi nimetati *riis* või *rees*, kuid *kirikuskäimise riis olnud palju suurem* kui *kodune riis* ehk ilmselt vitssõlg (Mikk 1632). Lisaks kanti nii helmeid kui ka hõbekettidest keesid, milles tavaliselt rippus üks kannaga raha. Kannaga raha kujunes 18. ja 19. sajandi üheks hinnatumaks ehteks. Algselt populaarsed taalrid hakkasid alates 18. sajandist haruldasemaks muutuma ja nende asemel hakati järjest rohkem kandma Vene hõberublasid. 19. sajandil olid üsna levinud veel mitmesugused sõrmused.

Varasemal ajal kanti Viljandis ka nurksõlgi, rõngassõlgi, hoburaud-sõlgi ja ilma ripatsiteta südamekujulisi sõlgi. Korrespondent Viljandist kirjutas 1935. aastal küsimuste lehel südamekujuliste sõlgede kandmise kohta Päri ümbruses: *Nende tervitamine lõppes ca 1890. Sõlge kutsuti rees. Kasutati särgi rinnaesise kinnitamiseks. Naised kandsid ka rinnal. Mehed ei kandnud. Kandsid ainult taluinimesed. Kanti ainult pühapäevariietusega. Sõlgi osteti Viljandi aastalaatadelt, kullasseppadelt ei ostenud. Ehk kui, siis väga harva. Sõled olid tavaliselt hõbedast, tuli ette ka (ise tehtu) vasest ja kahlapuust sõlgi. Samas on sõle maagilise tähenduse kohta lisatud, et sõlg pidi hoidma rahuliku une, pidi vältima kuutõbe, painajat jne* (ERM KV 23: 163–164).

Anna Saar (sünd 1893) Tänassilmast mäletas, et *kui ta laps oli, siis naistel olid juustest ketid. Üks väikekohapidaja tegi, sai sellega lisateenistust. Hõbekette kantud ka* (ERM EA 110: 65).

Mehe ülikond (TAHVEL I, III)

Helme mehe rõivakomplekti kuulusid 19. sajandi keskpaiku valge linane särk, poolpikad linsed või villased põlvpuksid, vatt, vest, pikkkuub, kasukas, villane vöö, sukad koos sukapaeltega, kindad, pastlad ja lambamust kaap või kõrvik.

Särk (*ame*). Viljandi suvised meestesärgid ömmeldi valgest labasest linasest ja talvised takusest riidest ilma siilude ja jätkuta ning kaunis-

tati linase või puuvillase niidiga. Viljandi tüüpi särgid tehti ölaõmblu- seta, laia lihtsa mahamurtud krae ja kroogitud käistega. Neil oli T-ku- juline kaelaava ja 30–36 cm sügavune rinnalõige asus otse ees keskel. Üldised olid pealeõmmeldud õlalapid. Kaenla alla õmmeldi varruka laiendamiseks kaenlalapid ja küljeõmblused jäeti alt äärest ligikaudu 5 cm ulatuses lahti. Kaelus kinnitati väikese vitssõle või preesiga, käise- värvlid sõlmiti niidist sõltusega. Seda tüüpi särkidel jäeti krae sagedas- ti tikkimata või kaunistati lihtsalt lõngasõlmede ja tagidega või mõnel muul viisil. Samas õlalapid ja varrukavärvlid kaunistati püvisilm- ja tikkpistetega (pilud). Ühel Viljandi 19. sajandi keskpaiku tehtud sär- gil (VM 3773/E 108) on värvlil lisaks valgele püvisilmtikandile veel punase puuvillase niidiga ristpistes tikitud motiivikesed ja ääres nõe- lapitsi püramiidid. Värvli ja laia mahapööratud (9,8 cm) krae otsad on kinnitatud nõõpaugu pistetega. Sellel särgil on kaelus, varrukasuu ja varrukas õlalt õlalapi laiuselt kurrutatud.

I. Mannineni “Eesti rahvariiete ajaloos” räägitakse ka 1802. aastal Viljandis valmistatud *kaukaga* särgist, mis oma pikkuse poolest (125 cm) ei jäävat maha naistesärkidest ja millel on vanematele Lõuna- Viljandimaa särkidele iseloomulik püvisilmtikandiga püstkrae ning rinnalõhikul mõlemal pool 4 cm laiune valge-punase niidiga mähk- pilu. Selle särgi kinkinud kunagi EÜS-i kogusse Jaan Tõnisson ja sealt edasi sattus see kogude üleandmisel ERM-i (1927, 150–151). Manninen nimetab ERM-i kogudes veel ühte Viljandi *kaukaga* särki (1927, 151), millest võime järeldada, et selletüübilised särgid võisid varasemal ajal olla Viljandi kihelkonnas laiemalt levinud. Püstkraega meestesärke 19. sajandi lõpust mainis ka Marie Tobar (sünd 1879) Viljandi valla Kärksi külast. Tema mäletamist mööda *1890.-ndate aastate paiku kanti põlvi- ni ulatuvaid linaseid särke, millel olid pikad värvliga varrukad, õlala- pid, kitsas püstkrae ja sügav rinnalõige. Kaunistuseks õmmeldi värvlile ja õlalappidele tikkpistes jooned* (ERM EA 113: 278). Täna silmas *kut- suti meestesärki ame, hiljem hakati särgiks hõikama. Siis kui ame, siis oli õlalapp ja kroogitud käissed* (ERM EA 110: 21). Püstkraega mees- tesärki kutsuti *ameks* ka Viljandi vallas ja August Mutle (sünd 1884) mäletas, et meestesärk oli *samuti püstkraega nagu naistel, tikandusi sellel suuremat ei olnud. Mehed siin särki pükste peal pole kandnud, ikka pükste sees* (ERM EA110: 39).

Mehed kinnitasid särgi rinna eest väikese vitssõlega. Et vitssõlg oli

levinud just tarbeesemena, püsis ta teistest kauem meesterõivaste kinnitina, nii et paiguti nimetati teda isegi meestesõleks või meeste preeksiks.

Püksid (*kaltsad, kalsa*). Põhja-Viljandimaal kandsid mehed potisinist täisvillast ülikonda. Selle juurde kuulusid kuuega samast riidest täislakaga (mõlemast ülanurgast lahtinööbitavad) põlvpüksid. Põlvpükstega kanti vesti ja vatti.

Lakk ehk nelinurkne lapp pükstel ees esines ainult põlvpükstel. Täislakk kattis kogu eesosa jalgevaheni ja oli mõlemalt poolt ülanurkades nõõbiga kinnitav. Et püksid laka lahtivõtmise korral maha ei kukuks, jäeti eest nõõbitava värvli nõõbid kinni. Sääreotsa värvlid olid kinnitatavad palmitsetud paeltega, mille otstes ilutsesid tutid. Mõlema sääre otste küljele tehti umbes 15 cm pikkune lõhandik, mis kinnitati tavaliselt kolme suure särava vasknööbiga. Samasuguse kahe vasknööbiga kinnitati eest värvel ja ülalt külgedelt laka nurgad. Lakaga pükstele tehti sageli laka alla linasest riidest tasku.

Suvepüksid olid valged, linased või takused, lõikelt ühesugused talveriietega. Tavaliselt kooti püksiriie toimne, sagedamini murdtoimne. Viljandi Muuseumi E-kogus on säilitamisel ühed Viljandi vallast Mustapali külast 1937. aastal kogutud umb 50 aasta vanused murdtoimised *kalsad* (VM 2457/E 110), mille üldpikkuseks on 95 cm ja sääre laiuseks 30 cm. Püksid on värvli külge kurrutatud, värvli otstes on nõõpauk ja ühes otsas linane pael. Säärte sisekülgedele on laiendamiseks ömmeldud 89 cm pikkune kiil ja pükstel on ees 11 cm pikkune ava. Korjandusraamatu andmeil olid need *meeste suve kalsa, neid kanti töö juures ja ka käies, näiteks kirikus käies, need kalsad ja must vammuse riidest kampson* (Mikk 2039). Üldiselt peetakse pikki ja poolpikki meeste pükse vanemaks kui lühikesi ehk põlvpükse.

Sulasrahva palgana linase särgi ja pükste maksmise kohta on saadud teateid Uue-Võidust, kus *pääle vammuse või kasuka sai poiss iga aasta kolm paari takutsid püksa ja kolm, harilikult linasest, särki* (ERM KV 27: 275).

Pikk-kuub (*vammus, kuub*). Viljandi põhjapoolsete valdade meeste pikk-kuued olid kaunistusteta ja teistsuguse lõikega kui Tarvastu ja Paistu meestel. Siin olid *kuued* pikemad ja kaarjalt seljale viidud kül-

jeõmblustega taljesse võetud, kusjuures küljeõmbluste kohalt võöst algavad voldid jäid taha, moodustades nn *hännad*. Need pressiti tihe-dateks voldikimpudeks.

Viljandi linnast lõuna pool kanti kohati *puusadega kuubi* nagu Tarvastus ja Paistus. Näidisenä võiks kirjeldada Viljandi kihelkonnas Mustapali külas 1869. aastal valmistatud pikk-kuube (VM 2721/E 54). *Kuub (Holstre mehe särk)* on õmmeldud masinaga mustast täisvillastest toimest riidest ja kaunistatud punase *kaaruspaelaga*. *Lõhandikulapid* on helepunased ja ilustatud rohelise *kaaruspaelaga*, krae on tehtud eresinisest kalevist. Kinnituseks on ees neli haaki. Küljesiilu ja hõlmatüki õmblusesse 13 cm kaugusele kaenlaaugust on jäetud 18 cm pikkune taskuava, lõhik küljesiilus on 20 cm pikk. Kuue pikkuseks on 127 cm. ERM-i kogudes leiduv samatüübilisel Viljandi mehe pikk-kuuel (A 640: 537) on samuti hõlmad, taskuavad, alläär ja varrukasuud ääristatud punase nõõriga, mis rinnal ja külgedel on keeratud *kõõrudeks*. Punased *lõhandikulapid* on ümbritsetud sinise nõõriga ja kaela taga on *kuub* kaetud villasest riidest kitsa lillaka lapiga. Hõlmad kinnituvad eest *kuue* metallhaagiga. Kuue pikkuseks on 130 cm, lõhik küljesiilus 27 cm. *Kuub* kuulus Jaan Jaansonile, kes suri 1903. aastal 50-aastasena. Mehed kandsid pikk-kuue peal vööd, naised mitte. Kasutusel olid nahkrihmad ja villased vööd.

Pikk-kuue sulasrahva palgaks maksmise kohta on teateid Uue-Võidu vallast – *kui poisi vammus pole seitset naela kaalunud, siis pole poiss seda vastu võtnud... Poiss võis pikemat aega ühes ja samas talus teenides vahel saada vammuse või kasuka asemel ka villatsed rõõvad, mis talu poolt valmis lastud teha* (ERM KV 27: 275–277).

Vatt (*kampsun*) õmmeldi nagu püksidki potisinisest villasest labasest riidest. Mandri-Eesti meesterõivaste eeskujul olid need *lipiga* vattid s.t neil esines keset selga õmblus, mis jätkus allpool vööd lahtise voldi ehk *lipiga*. Viljandi vattidel oli mahapööratav krae, reväärid ja kaks nõõbirida.

Põhja-Viljandimaal tehti suveks ka valgeid linaseid vatte, mis lõikelt sarnanesid villastega. Vest kui uuemoeline kehakate esines 19. sajandi keskpaiku vähesel määral vaid Viljandi lähistel (Kaarma, Voolmaa 1981, 105). Nii vati kui vestiga kandsid mehed 19. sajandi II poolel kaelarätti, mis seoti kaela kokkurullituna ja sõlmiti ees.

Rüü oli suvine linane ülerõivas, mis sarnanes lõikelt pikk-kuuele ja oli eelkõige tööriie. Teateid rüü kandmise kohta Viljandi kihelkonnas mainib ka Manninen (1927, 201). Uue-Võidu valla korrespondendi andmetel mäletati valla metsanurga taludes, et karjasele olevat talu poolt tehtud meeste valgest takusest püksiriidest rüü (ERM KV 27: 278).

Kasukas. Meestekasukas õmmeldi nagu naiste omagi pargitud lambanahkadest. Oli ju lambanahkne kasukas siinses kliimas ammune ja hädavajalik kehakate. Kasukat kanti mihkklipäevast jüripäevani välitöödel, sõitudel, kirikus ja pidudel. Igaks puhuks oli erinev kasukas, kas siis söidu-, käigu- või pidukasukas. Naiste ja meeste valged pargitud lambanahksed kasukad oma lõikelt ei erinenud, meeste omad olid lihtsamad kaunistuste poolest. Anna Saar (sünd 1893) Täna silmasta mäletas, et tema lapsepõlves kantud valgeks pargitud lambanahkadest lihtsaid kasukaid. Tema isa enam vammust ja kasukat ei kandnud. *Ena oli kudunud temale 1870.-tel aastatel kasukariide ja lastud teha suure riidega kasukas, sõidukasukas, summkasukas (nim. sõidukasuk, summkasuk).* Lai lambanahkne krae oli peal. *Lõua alt käis haagiga kinni, pussak tõmmatud ümber* (ERM EA 110: 61). Kasuka sulasrahva palgaks maksmise kohta on andmeid Uue-Võidust, kus kasukat ei antud kunagi esimesel teenistusaastal, vaid ikka teisel aastal. Poiss, kellel oli *kasuka aasta, pidi söögiajal leiba lõikama. Ainult ühe talu – Puuri kohta on teada, et sääl pole perenaine üldse mehi lasknud leiba lõigata, sellepärast et mehed pidada paratamatult katsuma oma asja, vaid leiba lõiganud alati üks tüdruk, kes saanud selle eest aastas ühe kroogitud käistega särgi* (ERM KV 27: 275).

Vöö. Mehed sidusid pidulikul puhul kasuka ja pikk-kuue kinni täisvillase võrkvöö, kõlavöö, telgedel kootud vöö või helmevööga. Kasutati ka nahkvöösid. Laia villase meestevöö üldnimetusena oli tuntud *pussak, pussakas, puude*. Kõlatehnikat kasutati 18. sajandi II poolel ja 19. sajandil veel vaid mõnedes paikkondades. Muuseumikogudes hoitudatud kõlavööd pärinevad peamiselt Lõuna-Viljandimaalt (Karksi, Helme, Paistu, Kõpu, Tarvastu, Viljandi) ja Lõuna-Pärnumaalt (Astel 1998, 45–47). Kõlavööd kuulusid siin meeste riietuse juurde. VM-i vanimaks meestevööks on 18. sajandist pärinev 5 cm laiune kirivöö (VM 3584/E 131), mis korjandusraamatu andmetel pärineb *neljandalt*

põlvelt, on meeste vöö ja seda on kantud vammusel. Vöö valmistati Uue-Võidu valla Koka talus (Mikk 477). Vöö kudumisel on kasutatud jämedamat villast lõnga. Mustal põhjal on kollane kiri, vöö südamikus on kolm punast lõnga, äärekirjaks kaks kollast ja nende vahel üks punane lõng. Äärekirja eraldab vöökirjast kaks sinist lõnga ja servades on veel kaks sinist ja üks kollane lõng. Ülejäänud muuseumikogu meestevööd on võrkvööd, neist viis diagonaalsed ja üks labane. Diagonaalsetel ehk põimitud vöödel moodustub eri värvi lõngadest (punane, roheline, kollane, lilla, sinine) diagonaalruudustik. Lõngad jooksevad toimselt põimituna ühest vöö äärest teise. Et värvid paigutatakse loomisel rühmade kaupa, tekib kaldruuduline kiri. VM-i vööd on kootud erineva laiusega, labane 13 cm ja diagonaalsed 6–11 cm laused. E. Asteli andmetel olid võrkvööd 19. sajandil üldlevinud valdavas osas Eestist. Nende keskmine pikkus oli 2,5–3 m ja laius 5–13 cm (1998, 149). Vöö seoti kaks korda ümber keha, narmastatud otsad jäid rippuma puusadele. Anna Saare (sünd 1893) andmetel tõmmanud tema isa Tānassilmas oma söidukasuka peale *pussaku*. *Pussak* olnud *2-vaksa laiune telgedel kootud, punase-kollase-rohelise pikiti triipudega. Tõmmati ükskord ümber ja sõlmiti* (ERM EA 110: 61).

Helmevööde kasutamine algas Eestis alles 19. sajandi keskel. Viljandi kihelkonnas olid need üsna levinud ja neid kandsid nooremad mehed ülerõivastel pidulikul puhul. Vöö alusmaterjaliks oli pruun pargitud nahariba. Sellele tõmmati peale jäme linane riie või kanvaa, millele oli hea joonise järgi ornament tikkida. Mustri moodustavad helmed kinnitati ühekaupa riidele ja täitsid nii tihedalt kogu pinna. Helmevöö kandmist peeti jõukuse ja uhkuse tunnuseks. Ehkki helmevööd on traditsioonilise rahvakunstiga vähe seotud, väärivad nad siiski tähelepanu kui üks rõivastuse juurde kuuluv detail (Astel 1983, 105).

Kindad. Meestel olid kindad peale praktilise otstarbe ka lihtsalt rõivastuse täienduseks. Ilma kinnasteta ei peetud mehe riietust täielikuks. Ka kosjamineja pidi eelkõige muretsema ilusad kirikindad. Nagu mujal Viljandimaal, kanti Viljandi kihelkonnaski veel 19. sajandi keskpaiku *viltkindaid*, eriti reisidel või pikkadel sõitudel. Selle kinnituseks on I. Mannineni raamatus “Eesti rahvariiete ajalugu” esitatud foto ERM-is säilitatavast Viljandi kindapaarist (1927, 478). *Vildid* ehk *viltkindad* nõeluti puust või luust nõelaga ja vanutati pärast vilditaoli-

seks. Igapäevaselt kandsid mehed kahelõngalisi silmkoes labakindaid, pidulikumad kooti värvilisemad.

Peakate. Kõige pidulikumaks peakatteks oli Viljandi kihelkonna meestel vildist lambamust *kaapkübar*. 19. sajandi keskpaigaks said populaarseks silindrikujulise rummuga kübarad (Kaarma, Voolmaa 1981, 107).

Suviti kanti siiludest kokkuõmmeldud murumütsi, mis levis põlise peakattena Põhja-Viljandimaale Lääne- ja Põhja-Eestist. Talvemütsiks oli allalastavate kõrvadega karusnahkne müts ehk *läkiläki*.

Jalatsid. Meeste jalatsiteks olid töö- või pärnakoorest viisud ja pastlad. Pargitud nahast pastlad olid kaua ka pidujalanõudeks. August Mutle (sünd 1884) Tánassilmast mäletas, et *lõhmusekoorest viiskudega sai nädalapäevad käia, pajukoorest viisud olnud õrnemad* (ERM EA 110: 43). Tánassilmas mäletati veel, et *viiske tehti pajukoorest ja lõhmusekoorest viltu põimes, lõhmusekoor olnud kõvem. Pastlanahk osteti. Kellel loomi otsa sai, laskis parkida ka. Pastlad olid head kerged, kergemad jalga panna kui saabas. Pastedel olid kõrvad, nõõrid toodi kõrvadest läbi risti. Pastlapaelad anti karjalastele palmitseda* (ERM EA 110: 26–27). 19. sajandi teisest veerandist levisid Lõuna-Eesti meeste seas säärsaapad (Kaarma, Voolmaa 1981, 109).

Lühikeste põlvpükste juurde kanti kas valgeid või lambamusti sukki, mis olid kaunistatud viklitega, s.o parempidi kootud sukale kooti külgedele või taha pahempidi kirjad sisse. Meestesukad ei olnud kunagi üleni vikeldatud. Sukad seoti värviliste säärepaeltega, mille tütid jäid rippuma poole sääreni. Uue-Võidu vallas mäletati, et selliseid tuttidega säärepaelu kantud seal viimati 80–90 aastat tagasi (Mikk 8). Meeste säärepaelad olid nii sukkade hoidmiseks kui ka põlvpükste sääreosade kinnitamiseks. Tavaliselt olid need nn *kalahännalised* ehk *pääsukesesabalised* paelad, otstes tutikesed (Manninen 1927, 373). Põhjapoolsetes Viljandi valdades, kus suvel kanti vanamoelisi laiasäärelisi valgeid linaseid põlvpükse, kuulusid nende juurde valgest linasest riidest õmmeldud säärised e *kal(t)sud* (Kaarma, Voolmaa 1981, 109).

Viljandi kihelkonnast on teateid ka sirgetest kotisarnastest villastest sukkadest, millel puudus kand. Manninen räägib tolleaegses ERM-is leiduvast kahest sellisest Viljandimaalt pärinevast sukast, üks Viljandi

ja teine Helme kihelkonnast (1927, 446). Viljandi sukk oli villane ja kirjadega. Manninen märgib, et see oli ainus säilinud kirjadega mees-tesukk Viljandimaalt. 10 cm laiune kiri moodustus punasest ja potis-
nisest lõngast (1927, 448).

Viljandi rahvarõivaid ja ehteid Viljandi Muuseumi etnograafiakogus

Viljandi kihelkonnast on aegade jooksul muuseumi kogutud üsna rikkalik rahvarõivaste ja ehte kollektsioon, mille hulgas leidub rahvakunsti aspektist väga esinduslikke rõivaosi, aga ka erinevaid etnograafilisi rariteete. Kokku on Viljandi kihelkonnast kogutud 248 üksikeset.

Rahvarõivaste kollektsioon sisaldab 136 üksikeset. Esindatud on naisterõivastuse osadest 9 põlle, 3 särki, 3 pikitriibulist seelikut ja 4 seelikuriide tükki, pärg, 7 tanu, 2 tanu tükki, võrkmüts, 2 lahttaskut, kampsun, kampsuni krae, 3 pikk-kuube, kasukas, 2 õlakatet ja õlakatte tükk, 3 ninarätti, 7 paari sukki, 4 paari kindaid ja kindaääred, 21 kirivööd, 6 suka-, tanu- või põllepitsi ja siidist pearätt. Meesterõivastust esindavad särk, linased püksid, vatt, pikk-kuub, kirivöö, 6 võrkvööd, 3 helmevööd, 2 paari kindaid, 8 paari säärepaelu, 4 vasest pannalt ja 8 nahknööpi. Lisaks eelnevale kuulub rõivakollektsiooni 16 koopiat, mis on valmistatud muuseumi originaalesemete järgi muuseumi käsitööringi juhendaja Valve Alamaa poolt. Rahvarõivaste väärtuslikumaid näiteid autor siinkohal eraldi ei esita, nendest on räägitud eelpool tekstis iga rõivagrupi juures eraldi.

Viljandi Muuseumi E-kogus säilitatakse 112 Viljandi kihelkonnas kantud või valmistatud ehet, mille kasutamisaeg jääb 13.–19. sajandisse. Kõige rohkem on teada 18. ja 19. sajandi ehte kohta, sest neid on otse rahva käest muuseumidesse kogutud ja nende valmistamise, kasutamise või päritolu kohta rahvasuust andmeid üles kirjutatud. Ehtekogusse kuulub 12 hoburaudsõlge, 6 rõngassõlge ja 3 katket, 2 nurksõlge, 3 südamekujulist sõlge, tähekujuline sõlg, liigestatud väliskontuuriga sõletüüpi ehe, 15 vitssõlge, 3 Viljandi meistrite kuhiksõlge, 2 väikest valatud kuhiksõlge, 7 rinnalehte, 7 Vene hõberubladest kannaga kaelaraha, krutsifiks, 3 müntidest hõbenööpi, 13 sõrmust, rahadega pronkskee, 5 helmekeed ja 16 üksikhelmest, 6 preesi, silma-

dega prees, pronksspiraalid ja 2 juustest uuriketti. Huvipakkumate Viljandi kihelkonnast pärit säilikutena võiks ära märkida Vardi aardeleidu (VM 9535; TAHVEL IV), krutsifiksi (VM 2607/E 812; vt tiitelleht), krõllidest (höbehelmed) ja klaaspärlitest keed, kuhiksõlgi ning Viljandi meistrite märkidega sõlgi ning preese. Vardi aardeleidu kuulub 52 eset: hõbedast hoburaudsõlg, merevaigust helmes, 16. sajandi hõberahadega (enamasti Riia ja Tallinna päritoluga) pronkskett, pronksspiraalid ja hõbetaaler (1576–1612). Peidetud aarded leidsid töölised 1967. aastal Verilaske lähedalt Kuumanni kruusaaugust, mille lähedal asus ka Vardi talu. Leidude hulgas olev nuppotstega hoburaudsõlg on huvitav seetõttu, et tema esiküljele on graveeritud reformatsioonile viitav tekst *IHESVS*, pöördel aga korrektsete gooti minusklitega antud nimi *Ihesus. Andres Wannawardi van Alhier* (TAHVEL IV). K. Kirme on sõlge iseloomustades märkinud, et sõlel on kohmakavõitu kaar ja ehtesepa valmistatud sõlenõel, mis ehtesepadele omase iseloomuliku puntsornamendiga on õige teravas vastuolus kullassepa graveeritud sõlekaarega (2002, 86). Ehtekogu ainus krutsifiks pärineb 17.–18. sajandist ja on valmistatud hõbedast. Keskel olev rist on ümbritsetud laia hõbeplekist sõõriga, mida kaunistab õisornament. Krutsifiks leiti koos hõbedast rinnalehe ja 16 hõbekrõlli ja 4 pooliku krõlliga, 2 sõrmuse, 3 klaashelme, tüki hõbeketi ja üheksa hõberahaga Vana-Võidu valla Lassivälja talu vanade hoonete juurest maa seest. Krõllid ja klaashelmed olid nõõrile aetud nii, et moodustus ilus kee. (Mikk 2056). Muuseumile annetas esemed Eduard Maasepp samast talust 1939. aastal.

Viljandi kujunes 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul Tallinna, Tartu, Pärnu, Lihula, Paide, Rakvere ja Võru kõrval rahvapäraste ehete valmistamise keskuseks. Kõigi nende paikade ümber kujunesid stiililt kompaktsed lokaalsed ehtekoolkonnad. 19. sajandi kõige pidulikumaks peetud rinnaehteid, koonusekujulisi kuhiksõlgi, on muuseumi ehtekogus Viljandi meistrite loominguna teada neli. Viljandi sõled võistlevad läbimõõdult Eesti suurimate – setu sõlgedega. Nende läbimõõt on paiguti üle 20 cm, kuid kuhik on märgatavalt madalam kui setu sõlgedel. Samuti puudub Viljandi-tüüpi sõlel setu sõle obligatoorne krooni ja kahe peaga kulli motiiv (Kirme 2002, 125). On teada, et Viljandis valmistati ka setu-tüüpi sõlgi, kusjuures viimastele kandus üle ka mõningaid viljandipäraseid jooni, nagu kiirtepärg ja viljandilik rosetiõis.

K. Põllu näeb kiirtepärjas päikese sümbolit (1977, 217). K. Kirme arvates on see täiesti usutav, kuid samaaegselt tuletavad need kiired oma kalasabamustrilise struktuuriga tugevasti meelde ka viljapäid, mis lubaks neid siduda ka lõikussümbolikaga (1986, 80). Viljandis valmistatud sõlgedele on teatavasti iseloomulik viljapäid või kuuseoksi meenuvatavatest kujunditest kiirtepärg ümber sõlesuu, vahekilp ja paar kindlat rosetitüüpi. Siin valmistatud setu-tüüpi sõlgedel aga segunevad mõlema sõlegrupi tunnusjooned. Sageli on kroon ja kull osa kiiri kinni katnud. Ühel seesugusel muuseumi E-kogu eksemplaril (VM 6244/E 895; vt lk 29) on sellest kiirtepärjast säilinud ainult rudimente. Kulli ja krooni mõnevõrra kohmakas käsitelu reedab Viljandi meistri vähest vilumust setu-tüüpi sõlgede graveerimisel. Sellel sõlel leidub veel teinegi Viljandi koolkonnale iseloomulik detail: rosettides on neljaleheline õis kolmnurgaga igas õies. Sõle läbimõõt on 20,6 cm ja koonuse kõrgus 6,5 cm. Sõle valmistamise kohta on teada, et see valmistati Tarvastus 1864. aastal Viljandi meistri W. A. Trühli poolt (tegutses 1832–1863). Sõlg olnud müüja andmeil Vana-Suislepa valla Roni-Järve talu peretütre kaasavara ja maksnud ühe hea lehma (Ost 2930). Teisel Viljandis valmistatud setu sõlel (VM 9451/E 916) näeme lilleväadi asemel kilbitaolisi kujundeid, nagu neid esineb ka Pärnu ja Viljandi väiksematel kuhiksõlgedel. Selle hõbetatud vaskplekist suure kuhikuga sõle meistrimärki ei ole õnnestunud dešifreerida, kuid tal on Viljandi-tüüpi sõlgedele iseloomuliku kaunistusena sõlesuu ümber kiirtepärg ja neli rosetti neljalehelise õiega ning igas õies kolmnurk. Rosettide vahel on ehiskilbid. Ehiskilpidega ja sõlesuu ümber kiirtepärjaga on kaunistatud ka veidi lamedama kuhikuga (kõrg 3,2 cm, diam 12,5 cm) hõbedast Viljandi meistri valmistatud kuhiksõlg (VM 9478/E 918). Ka sellel sõlel esineb neli rosetti, mille sees ei ole mitte kolmnurgad ega neljatahulised tähed, vaid kuueharulised tähed.

Üks ilusamaid Viljandi meistrite loodud setu-tüüpi sõlgi asub samuti Viljandi Muuseumi ehtekogus (VM 5957/E 915). Selle suure lameda kuhikuga sõle kohta on lisaandmetena teada, et teda kanti Tartumaal Nõo kihelkonna Heike valla Aiamaa talus. Sõlg kuulus annetaja vanavanaemale ja oli muuseumisse toomise ajal neli põlve vana (Mikk 942). Sõlepinna kaunistuseks on jällegi kahepäine kroonukull sõlesuu all, kroon sõlesuu kohal ja kõrval mõlemal pool sõlesuud rosett. Rosettides on neljaleheline õis, kolmnurk sees, ja sõlesuu ümber on kiirtepärg.

Krooni, kulli, rosettide ja kiirtepärja vahel asuvad taimeväädid. Sõlesuu ümber graveeritud tähte, milles harude jooned tipus kokku ei puutu, on nimetatud *viljandipäraseks* (Kirme 1980, 144). Selle sõle valmistajaks peab K. Kirme 19. sajandi Viljandi meistrit, kelle meistri-märki ei ole õnnestunud aga seni dešifreerida. Käsitletud sõle kõrgus on 5 cm, läbimõõt 18 cm ja kõrge, kuid külgedelt lamedaks litsitud sõlenõelale on tehtud kaldrist kahe kriipsukese vahele. Suurematel Viljandi sõlgedel on see märgistus väga iseloomulik ja K. Kirme arvates maagilise tähendusega (1986, 102). Läbitöötatud kirjandusest ei ole autor leidnud seletust märkide kohta, mis on lõigatud preeside ja sõlgede tilgutitele. Enamasti on need ristid ja kriipsud, mis võivad olla ka ehte juurde kuuluvaks ornamendiks. K. Keskküla arvab, et mõnel vanal hoburaudsõlel on ristid ja kriipsud kaunistava ja maagilise tähendusega, kuid 19. sajandi ehetel ta seda vaevalt on, liiati jääb tilguti ehet rõivale kinnitades riide alla. K. Keskküla arvab, et siin on tegemist hoopis hinnaga: rist tähistab rublat ja kriips kümmet kopikat. Näiteks annab märk XXI sel juhul ehte hinnaks 2 rubla ja 10 kopikat. Sellist tähist kasutasid meistrid, kellel oli oma töökoda ja kes toodangu turustamisel pidid kasutama sellide või rändkaupmeeste abi. Nende jaoks märgiti hind sõlele. Märkimata tilgutiga ehted on seega valmistatud külasepa poolt, võib-olla ka töökojas, kus klient tellis ehte otse meistri käest (1992, 92).

Suur osa Viljandi-tüüpi kuhiksõlgede autoreid on jäänud seni välja selgitamata. Dešifreerimata on nii J. Kattenbergi mustirraamatus antud kuhiksõle initsiaalid *I. S. T.* kui ka mitme teise originaalis säilinud Viljandi-tüüpi kuhiksõle märgid (näit VM 9451/E 916; Kirme 1986, 102).

Lisaks kuhiksõlgedele on Viljandi meistri märk dešifreeritud veel ühel vitssõlel ja ühel Põltsamaa-tüüpi preesil. Hõbedast vitssõlg (VM 33/E 373) on valmistatud meister A. L. Wenderströmi (1847–1877) poolt ja hõbedast prees (VM 2105/E 773) August Hildebrandt'i (tegutstes 1836–48) poolt. Viimase initsiaalideks olid *AH*. Prees on valmistatud valgest metallist (hõbedast?), suuvitsa ja korrapäraselt sakilise servaga, kaunistuseks on pinnas lohud, jooned, õied ja auguke-sed. Oma mõõtmetelt on see prees keskmiste mõõtmetega (Ø 5,2 cm), sarnanedes meister Trühli meieni säilinud preesidele, mille läbimõõt varieerub 4,5–6 cm vahel. Kahjuks ei ole Viljandi Muuseumi aastate

1864. a Viljandi meistri W. A. Trühli valmistatud setu kuhiksõlg (VM 6244/E 895).

jooksul sattunud ühtegi W. A. Trühli valmistatud preesi, ainsana esindab meistri loomingut imposantne kuhiksõlg.

K. Kirme on Eesti sõlgi uurides täheldanud, et alles 18. sajandi II poolel hakati Eestis muude kullassepatoodete eeskujul märgistama ka talurahvale valmistatud ehteid, nn talupojahõbedat. Ilmuvad linna- ja meistrimärgid, hõbedaproov, hiljem ka proovimeistrite märgid jms. Meistrimärke leidub hõbesõlgedel ja preesidel üsna sageli. Tuleb arvestada sedagi, et tellija materjalist hõbeesemeid ei tembeldatud ja et üldse märgistasid meistrid talupojahõbedat vastumeelselt. Järelikult on küllaltki suur protsent Eesti sõlgi valmistatud meile teadaolevate tsunftikullasseppade poolt, sest lisaks märgistatud eksemplaridele

võib veel rea sõlgi tehniliste ja stiililiste iseärasuste põhjal lugeda samade meistrite tööks (1986, 58–59).

(Artikkel jätkub järgmises aastaraamatus.)

Allikad ja kirjandus

Mikk 8 = VM Arhiiv n. 2, s. 13.

Mikk 39 = VM Arhiiv n. 2, s. 13.

Mikk 206 = VM Arhiiv n. 2, s. 13.

Mikk 477 = VM Arhiiv n. 2 s. 14.

Mikk 1632 = VM Arhiiv n. 2, s. 13.

Mikk 1633 = VM Arhiiv n. 2, s. 13.

Mikk 2039 = VM Arhiiv n. 2, s. 13.

Mikk 2051 = VM Arhiiv n. 2, s. 13.

Mikk 2056 = VM Arhiiv n. 2, s. 13.

Mikk 2093 = VM Arhiiv n. 2, s. 13.

Mikk 2273 = VM Arhiiv n. 2, s. 13.

Mikk 2511 = VM Arhiiv n. 2, s. 15.

Mikk 2942 = VM Arhiiv n. 2, s. 13.

Ost 2930 = VM Arhiiv n. 2, s. 4.

ERM EA 113. Elle Kuigo 1966. Etnograafilist teatmematerjali XIX saj lõpu ja XX saj alguse, osalt kaasaegsetest särkidest Paide, Jõgeva, Põlva, Valga, Viljandi ja Pärnu rajoonist, 277–278.

ERM EA 110. Aino Voolmaa 1965. Teatmematerjalid XIX saj lõpu ja XX saj alguse, osalt kaasaegse rõivastuse kohta Viljandi, Jõgeva ja Paide rajoonist, 15–105; 109–117.

ERM KV 23, KL 10. A. Mikk 1935. Südamekujulised sõled, 163–164.

ERM KV 27, KL 14. A. Mikk 1936. Rõivaist, nende valmistamisest ja rõivapalgast Uue-Võidus, 273–278.

ERM KV 30, KL 16. A. Mikk 1937. Rüidest, 101.

ERM KV 216, KL 125. Ida Evert 1972. Suurrätid, 423–426.

Astel, E. 1983. Eesti helmevööd. – ERM Ar. XXXIII. Tartu, 104–105.

Astel, E. 1998. Eesti vööd. Tartu.

Eesti rahvakultuuri leksikon. 2000. Koostanud ja toimetanud Viires, A. Tallinn.

- Jung, J. 1898.** Muinasaja teadus eestlaste maal. Kohalised muinasaja kirjeldused Liivimaalt, Pernu ja Viljandi maakonnast. I (II) osa. Jurjew.
- Jung, J. 1899.** Muinasaja teadus eestlaste maalt I. Üleüldine muinasaja kirjeldus. Jurjew.
- Kaarma, M., Voolmaa, A. 1981.** Eesti rahvarõivad. Tallinn.
- Keskküla, K. 1992.** Muhu ehted 10.–20. sajandil. – ERM Ar. XXXIX. Tartu, 90–112.
- Kirme, K. 1980.** Pärnu kullassepp M. W. Brackmann talurahvaehete valmistajana. – Töid kunstiteaduse ja kriitika alalt. Tallinn.
- Kirme, K. 1986.** Eesti sõled. Tallinn.
- Kirme, K. 2002.** Eesti rahvapärased ehted. 13. sajand – 20. sajandi algus. Tallinn.
- Kurrik, H. 1938.** Eesti rahvarõivad. Tartu.
- Linnus, H. 1973.** Tikand eesti rahvakunstis. II. Lääne-Eesti ja Lõuna-Eesti. Tallinn.
- Manninen, I. 1927.** Eesti rahvariете ajalugu. – ERM Ar. III. Tartu.
- Mulgi kirikindad ja kirisukad. 1960.** Vanavarasalvest. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseum. Koostaja Saks, L. Tallinn.
- Põllu, K. 1977.** Geotsentrilise maailmapildi kajastumine eesti rahvakunstis. – Eesti Loodus 4, 216–223.
- Trees, L. 1957.** Lõuna-Eesti rahvarõivarühm. – Eesti rahvariided XIX sajandist ja XX sajandi algult. Tallinn, 31–43.
- Viljandimaa 1939.** I. Tartu, 84–91.
- Voolmaa, A. 1970.** Eesti ehted. Tallinn.
- Voolmaa, A. 1975.** Põll Eesti rahvatraditsioonis. ERM Ar. XXVIII. Tallinn, 131–163.
- Voolmaa, A. 1990.** Õlakatted – sõbad, õlalinikud, suurrätid eesti naise rõivastuses. – Lisandeid eesti rahvarõivaste juurde. Tallinn.

Lühendid

- ERM EA = Eesti Rahva Muuseumi etnograafiline arhiiv
ERM KV = Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide vastused
ERM Ar. = Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat
EM Ar. = Etnograafiamuuseumi aastaraamat
VM = Viljandi Muuseum
E-kogu = Etnograafiline kogu

THE FOLK COSTUMES OF VILJANDI PARISH

Tiina Jürgen

The parish of Viljandi was situated in the middle of Viljandi County. To the north from this parish were the parishes of Kolga-Jaani, Suure-Jaani, Pilistvere and Põltsamaa, to the south – the parishes of Paistu and Tarvastu. In the west the parish bordered on Kõpu parish, in the east on Lake Võrtsjärv.

Ethnographically, Viljandi parish was a transitional district, where in the fashion and decoration of the national costume features typical of both North and South Estonia could be found. The northern parishes of Viljandi County were relatively sensitive to innovations and fashion. The costume here also had several common features with North Estonian ones, which did not reach further south from Viljandi. The southern areas of the parish represented the ethnographical elements of the southern part of Viljandi County. Women in the southern municipalities wore, similarly to women in Mulgi parishes, shirts with low stand-up collars and red cross-stitching, Mulgi kerchiefs, longcoats with red ornamental braiding, red gloves with rose pattern and stockings with wide calves. At the same time the parishes north from Viljandi accepted the influences of North Estonia: beside the longcoat, indigo blue knitted woollen jackets with folded edgings were worn, shirts with rich white embroidery and folded collars, small coifs edged with bobbin lace or commercial lace in the front, two-yarn or blue-and-white patterned gloves and rose-patterned stockings. Also men's fashion was different in northern areas than in parishes south of Viljandi, where men had stuck to old-fashioned eastern-Mulgi clothes. In the northern parishes men more easily accepted the fashion influences of North Estonia and started to wear indigo blue suits made from all-wool fabric.

The women's costume of Viljandi in the 19th century included a fine linen shirt, a striped woollen skirt or a linen wrap-skirt, a long linen coat, a knitted jacket or a black woollen longcoat, a sheepskin coat, an apron, a belt, a small coif, stockings, gloves and leather shoes (earlier rustic peasant shoes) as footwear. A maiden in Viljandi wore similar clothes, without the apron and coif. On festive occasions she wore a headband or a chaplet.

The costume of a man from Helme included in the middle of the 19th century a white linen shirt, linen or woollen knee breeches, a short jacket, a vest, a longcoat, a sheepskin coat, a woollen belt, stockings with laces, gloves, rustic peasant shoes and a hat made from black-sheepwool or a cap with ear flaps.

Over the years, quite a rich collection of folk costumes and decorations has been collected for the museum, including clothing items, which are very representative from the folkloristic point of view, but also several ethnographical rarities. All in all, 248 single items have been collected from Viljandi parish.

The collection of folk costume includes 136 items. Among women's clothing articles there are 9 aprons, 3 shirts, 3 longitudinally striped skirts and 4 pieces of skirt fabric, a chaplet, 7 coifs, 2 coif details, a crocheted hat, 2 flap pockets, a knitted jacket, a jacket's collar, 3 longcoats, a sheepskin coat, 2 shawls and a fragment, 3 handkerchiefs, 7 pairs of stockings, 4 pairs of gloves and glove wrist patterns, 21 patterned belts, 6 pieces of lace for stockings, coif or apron and a silk scarf. Men's costume is represented by a shirt, linen trousers, a short jacket, a long-coat, a figured belt, 6 sprang plaited men's belts, 3 beaded belts, 2 pairs of gloves, 8 pairs of garters, 4 copper buckles and 8 leather buttons. In addition to the above, there are 16 copies in the costume collection, made by Valve Alamaa, instructor of the museum handicraft circle, after original items in the museum.

In the E-collection of Viljandi Museum there are 112 different decorations worn or made in Viljandi parish in the 13th to 19th centuries. The collection includes 12 penannular brooches, 6 wheel brooches and 3 fragments, 2 square brooches, 3 heart-shaped brooches, a star-shaped brooch, a brooch-type decoration with a varied contour, 15 small brooches, 3 conical brooches made by masters of Viljandi, 2 small cast conical brooches, 7 leaf-shaped brooches, 7 pendant Russian silver coins, a crucifix, 3 silver coin buttons, 13 rings, a bronze chain with pendant coins, 5 bead necklaces and 16 single beads, 6 brooches, an eye brooch, bronze spirals and 2 watch chains made of hair. Among the most interesting items originating from Viljandi parish we could mention the Vardi archaeological find, a crucifix, a necklace of silver and glass beads, conical brooches, as well as the brooches carrying the sign of the masters of Viljandi. The Vardi find (VM 9535; Plate IV) contains 52 items: a silver penannular brooch, an amber bead, a bronze chain with 16th-century silver coins (mainly from Riga or Tallinn), bronze spirals and a silver thaler (1576–1612). The hidden treasure was found by workers in 1967 in Kuumanni gravel pit near Verilaske, not far from Vardi farm. The penannular brooch with ball ends is interesting because of the text IHESVS engraved on its front side, referring to the reformation, but on the backside there is the name in accurate gothic minuscule Ihesus. Andres Wannawardi van Alhier. The only crucifix in the collection of jewellery dates back to the 17th – 18th century and

is made of silver. The central cross is surrounded by a wide sheet silver ring that is decorated with flower ornamentation. The crucifix was found together with the decorative leaf and 16 silver beads and 4 half beads, 2 rings, 3 glass beads, a piece of silver chain and nine silver coins in the ground near the old buildings of Lassivälja farm in Vana-Võidu municipality. A string was put through the silver beads and the glass beads to form a necklace.

At the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, Viljandi became an important centre of making folk decorations beside Tallinn, Tartu, Pärnu, Lihula, Paide, Rakvere and Võru. Stylistically compact local jewellery schools formed around all the mentioned places. Conical brooches were regarded the most festive decorations in the 19th century. In the jewellery collection of the museum there are four such brooches, known to be the works of the masters of Viljandi. The brooches of Viljandi compete in diameter with the largest in Estonia – the Setu brooches. Viljandi brooches are more than 20 cm in diameter, but their cone is lower than that of Setu brooches. Also the Viljandi brooch has not got the motif with the crown and the two-headed eagle on it, which is obligatory for Setu brooches. It is known that Setu brooches were also made in Viljandi, and some features typical to the Viljandi brooch were transferred to these – like the aureole and the rosette of Viljandi. Brooches made in Viljandi have a characteristic aureole of grain heads or spruce branches around the eye of the brooch, an intermediate shield and some definite types of roses.

One of the most beautiful Setu-type brooches made by masters of Viljandi is also in the jewellery collection of Viljandi Museum. Records about this large low conical brooch say that it was worn in Aiamaa farm, Heike municipality, Nõo parish, Tartu County. The brooch belonged to the contributor's great-grandmother and was four generations old when brought to the museum. The brooch was decorated with a two-headed eagle under the brooch eye and a rosette next to it on both sides. In the rosette there is a four-leafed flower and an aureole around the eye of the brooch. Between the crown, the eagle, rosettes and the aureole there are plant ornaments. The star engraved around the eye of the brooch, in which lines do not come together at the tips, is regarded "typical to Viljandi". It is thought that this brooch was made in the 19th century by a master from Viljandi, whose sign has not been deciphered yet. Unfortunately the authors of a lot of Viljandi-type conical brooches have not been identified so far.